

Темирбаева Динары Махамбетовнаның
«6D050600-Экономика» мамандығы бойынша
философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін ұсынылған
«Қазақстанда балалары бар отбасыларды әлеуметтік қорғаудың
ұйымдастырушылық-экономикалық тетіктерін дамыту»
тақырыбындағы диссертациялық жұмысына

АННОТАЦИЯ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Отбасы кез-келген саясатты жүргізу кезінде, президенттің нақты жолдауында немесе стратегиялық құжатта тікелей айтылмаса да мемлекеттің негізгі тіректерінің бірі болып табылады.

Әлеуметтік-экономикалық дамудың белгілі бір кезеңіндегі стратегиялық және тактикалық міндеттердің дұрыс арақатынасы елге ұзақ мерзімді бәсекелестік артықшылықтың алғышарттарын жасауға мүмкіндік береді, олардың бірі оның адами капиталының сапасы болып табылады. Елдің және оның экономикасының барлық жетістіктері, сайып келгенде, адам капиталының сапасына негізделеді, оны қалыптастыру үшін әлеуметтік мемлекетте қоғам институттары жауап береді, бірақ оны құру осы институттар мен отбасының күш-жігерінің синергиясымен ғана мүмкін болады.

Қарқынды дамып келе жатқан постиндустриалды экономикада отбасын әлеуметтік қорғау адам әлеуетін тең жағдайда қалыптастыру және іске асыру үшін жағдай жасаудан, қоғамның әр мүшесі үшін бастапқы өмір сүру жағдайларын мүмкіндігінше теңестіруден туындайды.

Отбасын әлеуметтік қорғаудың қазақстандық жүйесі (немесе экономикалық зерттеулерінде қабылданғандай балалары бар үй шаруашылықтарының) ең үздік әлемдік тәжірибені ескере отырып құрылды және жетілдірілуде. Бұл жүйелі заңдардағы мерзімді өзгерістерімен расталады.

Осылайша, балалары бар үй шаруашылықтарының өмір сүру деңгейі мен әлеуметтік-экономикалық жағдайын талдау және бағалау проблемалық мақсатты топтарды бөлуге негіз береді, оларға басқалармен салыстырғанда аз қолдау көрсетеді немесе өмірлік мәселелерді шешуде осал жағдайға тап болады.

Қазіргі уақытта балалары бар үй шаруашылықтарын қолдаудың қазақстандық моделі көп балалы отбасыларға, балалардың мүгедектігіне және асыраушысынан айрылу тәуекеліне бағдарланған. Жалғыз басты ата-аналарға (толық емес отбасыларға) қатысты нақты саясат жоқ, мүмкіндігі шектеулі отбасылардың мәселелерін шешуде кешенді тұрғы жоқ. Баланың жасын ескеретін және жәрдемақылардың орнына қол жетімді қызметтерді ұсынатын қолдау жүйесінде икемділік жоқ және т.б.

Бұл проблемалық аймақтардың бір бөлігі бұрыннан белгілі, бірақ олар әлі де көптеген жылдар бойы сақталып келеді. Даулы мәселелерге АЕК-ті кейбір отбасылық жәрдемақыларды тағайындау үшін база ретінде пайдалану жатады.

Бұл табиғи түрде туындайтын сұрақтарға әкеледі, өйткені түрлі жағдайларда нақты коэффициент неге қолданылатынын негіздеу қиын.

Мүмкіндіктері шектеулі отбасыларға қатысты отбасылық саясаттың қазақстандық моделі әлемдік тәжірибе контексінде жалпы отбасына қарағанда мүмкіндіктері шектеулі балаға көбірек бағытталған отбасылық саясаттың стандартты моделіне медициналық қосымша ретінде бағалануы мүмкін. Осы модельдің әлеуметтік қырын кеңейту, күтімді жүзеге асыратын адамның нақты еңбек шығынына сәйкес мүгедек балаға күтім жасау жөніндегі қызметтерге ақы төлеуді саралауды енгізу және осы модельді түзету жөніндегі басқа да шаралар орынды. Мүмкіндігі шектеулі отбасылардың экономикалық жағдайына үлкен тұрақтылық беріп, олардың мемлекеттік ақшалай жәрдемақыларға шамадан тыс тәуелділігін төмендетуге мүмкіндік беретін әлеуметтік кәсіпкерлік практикасын кеңейту қажет.

Отбасылық саясаттың қазіргі заманғы моделі жүйеде үйлесіп, тиімді нәтиже беруі тиіс қолдаудың нысандары мен түрлерінің алуан түрлілігін болжайтындықтан, осы жүйеге икемділік беру үшін шаралар әзірлеу қажет. Сонымен қатар, отбасының экономикалық жағдайының тұрақтылығын арттыру үшін балама тәжірибелерді дамыту бойынша ұсыныстар әзірлеу қажет.

Осыған байланысты балалары бар үй шаруашылықтарын әлеуметтік қорғаудың ұйымдастырушылық-экономикалық тетіктерін жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу өзекті болып табылады.

Мәселенің даму дәрежесі. Диссертациялық жұмыста әлеуметтік мемлекет теориясымен және оның қызметінің жекелеген бағыттарымен тығыз байланысты мәселелер қарастырылады, оларды отбасылық саясат моделіне біріктіруге болады.

Адам капиталы теориясының классиктері - Г.Беккер, Г.Минцер, Т.Шульц және басқалары. Олардың барлығы экономикалық өсу мен адам әлеуеті сапасының жиынтығы арасындағы байланысты негіздеді. Сонымен қатар, әсері шешуші болып табылатын отбасының маңыздылығы атап өтілді. Л.Хардинг, Р.Халперн, Р.Арриага, Л. Фенсон, Т.Ридге, Х.Фергюсон, С.Бовайрд, М.Мюллер, Л.Ротман, Н.Кан, Дж. Карбон, Л. ДеРоуз, В.Уилкоккс сияқты көптеген заманауи авторлардың еңбектерінде балалардың адами капиталының отбасының экономикалық жағдайы мен табысына тәуелділігі туралы зерттеулердің қызықты нәтижелері келтірілген.

Посткеңестік кеңістікте А.Қошанов, У.Баймуратов, М.Мелдаханова, С. Гайсина, Б. Тәтібеков, Р. Колосова, Н. Зверева, В. Елизаров, В. Сидоров, И. Пивоварова, В. Грибовский және басқа ғалымдар әлеуметтік және отбасылық саясатты зерттеудің елеулі ауқымын қалыптастырды. Отбасылық саясат шаралары О.Синявская, О. Потапова, Г. Тюменцева, Т. Притворова, Д. Бектлеева және басқалар сияқты авторлардың адами капиталды қалыптастыру тұрғысынан қарастырылады.

Сонымен қатар, отбасының әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту жөніндегі ұсыныстар әрқашан өзекті, өйткені ел ішіндегі жаңа жағдайларды және тиімді әлемдік практиканы ескере отырып, жетілдіру процесі тұрақты

түрде жүруі мүмкін.

Посткеңестік кеңістікте А.Кошанов, У.Баймуратов, М.Мелдаханова, С.Гайсина, Б.Татибеков, Р.Колосова, Н.Зверева, В.Елизаров, В.Сидоров, И.Пивоварова, В.Грибовский және басқа ғалымдар әлеуметтік және отбасылық саясатты зерттеудің елеулі ауқымын қалыптастырды. Отбасылық саясат шаралары О.Синявская, О.Потапова, Г.Тюменцева, Т. Притворова, Д. Бектлеева және басқалар сияқты авторлардың адами капиталды қалыптастыру тұрғысынан қарастырылады.

Сонымен қатар, отбасының әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту жөніндегі ұсыныстар әрқашан өзекті, өйткені ел ішіндегі жаңа жағдайларды және тиімді әлемдік практиканы ескере отырып, жетілдіру процесі тұрақты түрде жүруі мүмкін.

Диссертациялық жұмыстың мақсаты ішкі жағдайлар мен тиімді әлемдік практикаларды ескере отырып, оның ұйымдастырушылық-экономикалық тетіктерін жетілдіру үшін Қазақстандағы балалары бар үй шаруашылықтарын әлеуметтік қорғау жүйесін зерттеу болып табылады.

Мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды және шешілді:

- әлеуметтік қорғау тұжырымдамалары жүйеленді және дамыған елдерде отбасылық саясаттың модельдері мен тетіктері жіктелді;

- әлем елдеріндегі мүмкіндігі шектеулі үй шаруашылықтарына қатысты әлеуметтік қорғау ерекшеліктері анықталды;

- әлемдік тәжірибелер шеңберінде Қазақстанда отбасын әлеуметтік қолдау моделіне талдау жүргізілді;

- Қазақстанда мүгедектігі бар балалары бар үй шаруашылықтарына қатысты отбасылық саясатты бағалау жүзеге асырылды;

- балалы отбасылар үшін және мүгедек балалары бар отбасылар үшін әлеуметтік қорғау тетіктері мен құралдарын трансформациялау ұсынылды;

- мүмкіндігі шектеулі отбасылардың әлеуетін пайдалана отырып, әлеуметтік кәсіпкерлікті дамыту бойынша ұсыныстар әзірленді.

Зерттеу нысаны - балалары бар үй шаруашылықтары.

Зерттеу пәні Қазақстандағы балалары бар үй шаруашылықтарын әлеуметтік қорғау жүйесінің теориялық, әдістемелік және практикалық ережелерінің жиынтығы болып табылады.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық маңыздылығы балалы отбасыларды әлеуметтік қорғау жүйесінің ұйымдастырушылық-экономикалық тетіктерінің элементтерін қалыптастыруға немесе жетілдіруге әдістемелік тәсілдерді әзірлеуден тұрады. Жүйелік және институционалдық талдау әдістері, нәтижелері PLS-PM бағдарламасында өңделген эмпирикалық социологиялық зерттеу, экономикалық және статистикалық талдау әдістері қолданылды.

Зерттеудің эмпирикалық негізін мүмкіндігі шектеулі отбасыларды әлеуметтік зерттеу нәтижелері және Қазақстан мен ЭЫДҰ ресми статистика деректері құрады.

Диссертациялық зерттеу нәтижелерінің ғылыми жаңалығы диссертациялық жұмыста балалары бар үй шаруашылығын қолдаудың

қазақстандық жүйесін тиімді әлемдік тәжірибелер шеңберінде бағалаумен және ұйымдастыру-экономикалық тетіктерге ұсыныстар әзірлеумен анықталады:

- әлемнің дамыған елдерінде мүмкіндіктері шектеулі отбасыларға қатысты отбасылық саясаттың элементтері анықталды және модельдері жіктелді;

- тиімді әлемдік тәжірибелер шеңберінде балалы отбасыларды қолдаудың қазақстандық шараларының құрылымы мен сипаттамалары бағаланды;

- мүгедек балалары бар отбасыларға қатысты отбасылық саясат моделі анықталды және оның "сәтсіздіктері" анықталды;

- балалы отбасылар мен мүмкіндігі шектеулі отбасыларды қолдаудың ұйымдастырушылық-экономикалық тетіктерін жетілдіру бойынша шаралар мен нақты құралдар жүйесі әзірленді;

- әлеуметтік кәсіпкерліктің бизнес-модельдері ұсынылды, оларды іске асыра отырып, мүгедек балалары бар отбасылардың әлеуетін іске асыруға және олардың экономикалық жағдайының тұрақтылығын жақсартуға болады.

Қорғауға шығарылатын негізгі ғылыми ережелер:

- дамыған елдердегі отбасын қолдау жүйесінің базалық параметрлері және оның модальді нұсқасы;

- балалы отбасыларға және мүмкіндігі шектеулі отбасыларға қатысты отбасылық саясаттың қазақстандық моделін бағалау нәтижелері;

- әмбебап және атаулы төлемдер, еңбек заңнамасының нормалары бойынша балалары бар үй шаруашылықтарын қолдауды жетілдіру, білім беру қызметтерінің қолжетімділігі мен сапасын қамтамасыз ету жөніндегі шаралар жүйесі;

- мүгедек балалары бар отбасыларды әлеуметтік қорғау жүйесін жақсартатын әдістемелік тәсілдер және нормативтік-құқықтық ережелер;

- экономикалық құндылықты құру және табыс алу процесіне мүмкіндігі шектеулі отбасылардың адами әлеуетін тартуға мүмкіндік беретін әлеуметтік кәсіпкерліктің бизнес-модельдерінің түрлері.

Алынған ұсыныстардың тәжірибелік маңызы әлеуметтік қорғау жүйесін жақсарту үшін келесі құралдарды жасау болып табылады:

- "анық емес жиынтық" матрицасы бойынша балалары бар үй шаруашылықтарын қолдау жүйесінің сандық параметрлерін бағалау әдісі;

- еңбек шығындарының көлеміне байланысты мүгедектігі бар балаларды күту бойынша қызмет көрсететін тұлғаларға төленетін жәрдемақы мөлшерін анықтаудың әдістемелік тәсілі.

Зерттеу нәтижелерін апробациялау. Диссертациялық зерттеудің негізгі нәтижелері мен ұсыныстары ҚР Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің гранттары бойынша орындалған қолданбалы ғылыми-зерттеу тақырыптарының бір бөлігі болып табылады:

1. "Қазіргі заманғы экономикалық жүйелердегі әлеуметтік кәсіпкерлік: тұжырымдама, типология, Қазақстандағы даму тетіктері". ҚР БҒМ Ғылым комитетінің гранты, 2015-2017жж. Тіркеу нөмірі: АР05130260.

2. "Мүгедек балалары бар үй шаруашылықтарын қолдау жүйесі: тұжырымдамалық негіздер, тиімді тәжірибелер, Қазақстандағы даму тетіктері"

ҚР БҒМ Ғылым комитетінің гранты, 2020-2022жж. Тіркеу нөмірі: AP088056616.

Диссертациялық зерттеудің негізгі нәтижелері 10 ғылыми еңбекте, оның ішінде ҚР БҒМ БҒСБК ұсынған басылымдарда 4 мақала, Scopus деректер базасында 1 мақала, ғылыми журналдарда және конференция материалдарында 5 мақала жарияланды.

Диссертацияның құрылымы мен көлемі. Диссертациялық жұмыс нормативтік сілтемелерден, анықтамалардан, белгілеулер мен қысқартулардан, кіріспеден, үш бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен, жиырма беттегі он үш қосымшадан тұрады. Жұмыстың мазмұны 196 дерек көзді, 37 кестені және 21 суретті қолдана отырып, 142 бетте көрсетілген.

"Қазіргі заманғы экономика жағдайында отбасын әлеуметтік қорғаудың теориялық негіздері" атты **бірінші тарауда** автор әлеуметтік мемлекеттің даму процесіндегі әлеуметтік қорғау тұжырымдамаларын, дамыған елдердегі отбасы саясатының модельдері мен тетіктерінің жіктелуін, әлем елдеріндегі мүгедек балалары бар үй шаруашылығына қатысты отбасы саясатының ерекшеліктерін ашты.

Ресурстар шектеулі болған кезде экономикалық динамика мен әлеуметтік тұрақтылықты (әлеуметтік әділеттілік негізінде) бір мезгілде қамтамасыз ету кез келген ел үшін қиын мәселелер нақты саясат негіздеуі тиіс мемлекеттік шығыстардың басымдығы проблемасын қояды.

Әлеуметтік-экономикалық дамудың белгілі бір кезеңіндегі стратегиялық және тактикалық міндеттердің дұрыс арақатынасы елге ұзақ мерзімді бәсекелестік артықшылықтың алғышарттарын жасауға мүмкіндік береді, олардың бірі оның адами капиталының сапасы болып табылады.

Қоғамның нақты жағдайын ескере отырып жасалған отбасылық саясат әлеуметтік әділеттіліктің көптеген мәселелерін арзан және ықтимал үлкен әсермен шешуге ерекше мүмкіндік береді, бұл бір жағынан әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етеді, ал екінші жағынан басым стратегиялық міндеттерді шешу үшін ресурстарды босатады.

Қазіргі қоғам өмірінің құрылымындағы өзгерістерге және отбасы модельдерін әртараптандыруға қарамастан, оның адамдардың өмірін қамтамасыз етуге және қоғамның оң мүшелерін тәрбиелеуге қатысты функциялары өзгеріссіз қалады.

Отбасылық саясаттың мазмұнына қатысты белсенді ғылыми пікірталас бар, оның негізгі ережелерін келесідей қорытындылауға болады.

Әлемнің көптеген елдері мойындаған жалпы ережелерді анықтайтын отбасылық саясаттың негізгі анықтамасы оны экономикалық құралдар негізінде отбасының негізгі функцияларын қолдайтын заңнамалық нормалар мен ережелер жиынтығы ретінде анықтайды, қоғамдық тауарлардың қол жетімділігін қамтамасыз етеді.

Пікірталастар мен сәйкессіздіктер келесі ережелерге қатысты:

1. Әлеуметтік саясат жүйесіне тарихи немесе мәдени ерекшелік ерекшеліктері, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық жағдай тұрғысынан әртүрлі

елдерде іске асырылатын бағдарламалар мен жобаларды енгізу (немесе енгізбеу).

2. Елде қабылданған барлық шараларды тікелей (айқын) және жанама (жасырын) отбасылық саясатқа бөлу, бұл отбасын реттеу объектісі ретінде бөлмейді, бірақ оның мүдделеріне қатысты.

3. Мақсатты топтар шеңберін және қолдау бір адамға емес, отбасына бағытталған жағдайларды сипаттау. Бұл егде жастағы адамдарға қатысты қабылданған шаралар жүйесін отбасылық саясатқа қосуға немесе қоспауға қатысты. Бұл негізінен дамыған елдердегі тенденцияларға байланысты, қарт адамдар өз бетінше өмір сүргісі келеді, бірлесіп өмір сүру үшін қауымдастықтар құрады және т.б. сонымен қатар, халықтың бұл санатында мемлекеттің қосымша қатысуынсыз осы ресурсты игеруге мүмкіндік беретін белгілі бір жинақталған ресурстар бар. Егер мемлекеттің қатысуы қажет болса, онда бұл саясат отбасына қарағанда жеке адамға көбірек бағытталған. Бұл сонымен қатар отбасы мүшелерін тұрмыстық зорлық-зомбылықтан қорғау сияқты мәселелерге қатысты, мысалы, отбасы үшін жеке заң немесе жеке адамды қорғайтын жеткілікті заңдар қажет пе деген сұрақ туындайды.

4. Коммерциялық емес ұйымдар мен жұмыс берушілерге бағытталған шараларды отбасы саясатына енгізу мәселесі даулы болып табылады, бұл сонымен бірге отбасының өз функцияларын орындауына ықпал етуі мүмкін.

Әлемдік практикада отбасы саясатын халықты ұдайы өндіру, ұлттың адами капиталын қалыптастыру, қоғамның оң және әлеуметтік жауапты мүшелерін тәрбиелеу функцияларында отбасын қолдайтын заңнамалық нормалар мен басқа да шаралардың жиынтығы ретінде түсіндіру басым болып табылады.

Ол өз елінің азаматтарын болашақ кезеңдер үшін қажетті демографиялық базаны және адами капиталдың сапасын қалыптастыратын, мемлекет тікелей реттей алмайтын өз азаматтарының өміріне әсер ететін мінез-құлық стереотиптеріне бағыттау мақсатында жүргізіледі.

Отбасылық саясат іс-шараларының жүйесі бірнеше тетіктердің көмегімен іске асырылады: салықтық шегерімдер, бюджеттік трансферттер, көрсетілетін қызметтерді субсидиялау, еңбек нарығында институционалдық қолдау (еңбек заңнамасы, жұмыспен қамтуға жәрдемдесу бағдарламалары).

ЭЫДҰ-ның орташа моделі қолдау көлемінің 53,6%-ын және салықтық жеңілдіктер мен кредиттер нысанында 9,2%-ын қолма-қол төлемдер түрінде ұсынады. Бірақ елдердің қарама-қарсы саясат жүргізетіндігінің мысалдары бар: АҚШ ақшалай төлемдер түрінде тек 6,6% қолдау көрсетеді, бірақ салықтық жеңілдіктер мен несиелер түрінде 42,6%. ЭЫДҰ-ның барлық дерлік елдері, АҚШ-тан басқа, кем дегенде бір отбасылық жәрдемақы ұсынады.

Көптеген елдердегі жәрдемақы жалғыз басты ата-аналарды, көп балалы отбасыларды қорғайды. Кейбір елдерде олар ересектерден гөрі жас балалары бар отбасын ескереді және қорғайды. Елдердің жартысында жәрдемақы алу құқығы табыстарға тексеріліп, белгілі бір жасқа дейінгі балаларды қорғайды.

Қызметтер ЭЫДҰ елдері бойынша орта есеппен 37,1%-ды құрайды, бірақ осы баптың үлесі 61,6% (Швеция) және 50,8% (АҚШ) құрайтын елдер бар.

Ұлыбритания, Ирландия және Жаңа Зеландия 0-ден 5 жасқа дейінгі балаларға арналған білім беру бағдарламаларына жұмсалатын шығындардың көшбасшысы болып табылады, бұл 1 балаға жұмсалатын шығындардың ең көп бөлігін құрайды.

Еңбек заңнамасы саласындағы шаралар жұмыс істейтін ата-аналарды көбірек қорғайды, оның ішінде бала туылғанға дейінгі және одан кейінгі кезеңде олардың дұрыс тұтынбау қаупін азайтады. Демографиялық проблемалары бар елдер (Эстония және Чехия) отбасы өміріндегі осы кезеңге 100% өтемақы береді. Көптеген шаралар, мысалы, әкелік демалыс және ата-аналық демалыс, отбасының табыс деңгейін көтеруден гөрі толыққанды отбасы мен әке институтын қалыптастыруға бағытталған. Бірақ әкелік демалыс ЭЫДҰ елдерінде ата-аналарға қарағанда жиі және орта есеппен жоғары төленеді, ал Жапония мен Корея 52 апта ішінде әкелік демалысты 100% төлеммен қамтамасыз етеді.

Сонымен қатар, жұмыспен қамтуға жәрдемдесу бағдарламалары шеңберінде еңбек нарығындағы арнайы жобалар балалар мекемесінде бір мезгілде күтім көрсету және ата-ана үшін оқыту қызметтерінің кешеніне бағытталуы мүмкін. Бұл шара отбасын жұмыссыздық пен кедейліктен қорғаудың алдын алу болып табылады.

Әлеуметтік қызмет көрсету, білім беру, денсаулық сақтау, балалар демалысы бойынша осы қызметті алуға мүмкіндік жасауға бағытталған шаралар (қауіпсіздік) және қызметтерді тұтыну шығындарының болмауы (қол жетімділік), әрине, отбасының кедейлігін төмендетеді және жанама түрде тууды ынталандырады.

16-20 жасқа дейінгі балалар арасында "мүгедектік" деп аталатын денсаулық жағдайындағы ауытқулардың әртүрлі формаларының таралу ауқымын өзекті зерттеу осы топтардың едәуір және өсіп келе жатқан үлесін көрсетеді. Бұл мәселені үнемі зерттейтін дамыған елдерде мұндай балалар үшін олардың жалпы санының 6-дан 8% - на дейін анықталады.

Қазіргі заманғы әлеуметтік мемлекет үшін бұл мүгедектердің құқықтары мәселелерімен де, отбасы құқықтарын қорғау немесе отбасылық саясат саласымен де байланысты әлеуметтік саясат саласындағы жеке бағыттың кеңеюінен көрінеді.

Мүгедек балалары бар отбасыларды қолдаудың маңыздылығын мойындағанына қарамастан, әлем елдеріндегі отбасылық саясаттың әртүрлі модельдері әлі де отбасылардың әлеуметтік-экономикалық жағдайын теңестіруге әкелген жоқ. Мұндай отбасылардың өмір сүру деңгейі туралы ресми мәліметтер мүгедек балаларсыз табысы кедейлік деңгейінен төмен отбасылардың үлесі, әдетте, мүгедек балаларға қарағанда аз екенін көрсетеді.

Либералды модельдер (АҚШ, Ұлыбритания және т.б.) әлеуметтік-демократиялық және әлеуметтік-корпоративті (Скандинавия елдері, Франция, Германия және т.б.) айқын айырмашылыққа ие. Бұл кіші жастан бастап мүгедектігі бар екінші бала қажетті қызметтер кешеніне кең қол жетімділікті қамтамасыз ететіндігінде, ал ақшалай жәрдемақылар бұған қосымша болып

табылады және табысқа тексерілмейді, тек мүгедектердің қажеттіліктері үшін. Либералды елдер ақшалай жәрдемақыларды әр түрлі пропорцияда, масштабта және үй шаруашылығының кіріс деңгейін қатаң ескере отырып пайдаланады. Либерализм және отбасылық саясаттағы АҚШ-тағы еңбек кірістеріне баса назар аудару салық шегерімдері жұмыс істейтін американдықтарды баланың мүгедектігі жағдайында қолдайды. Олар салық салынатын базадан медициналық қызметтерге ақы төлеуді, мамандандырылған мектептерге баруды, сондай-ақ мүгедектікті дәрігер тіркейтін болса, мүгедек баланың қажеттіліктеріне тұрғын үйді бейімдеуді алып тастай алады. Сондай-ақ бар Ideaқызмет көрсету және инклюзивті білім беру бағдарламасы, туылғаннан бастап 21 жасқа дейінгі балалар үшін жеке жоспар мен жалпы сауықтыру және тамақтану іс-шараларын біріктіреді. Яғни, АҚШ мүгедек балаларға арналған салықтық жеңілдіктер мен қызметтерге, сондай-ақ азық-түлік маркаларына және аз қамтылған отбасылар үшін өте шектеулі ақшалай қолдауға сүйенеді. Сондықтан зерттеулерде мүгедек балалары бар отбасылардың ресми кедейлік шегінен төмен өмір сүретін үлесі мен дамуында ерекшеліктері жоқ балалары бар кедей отбасылардың үлесі арасындағы айтарлықтай алшақтық анықталды: 28% қарсы 16%.

Ұлыбританияның саясаты либералды және консервативті сипаттағы гетерогенді шаралардың жиынтығы болып табылады, олардың кейбіреулері әл-ауқат деңгейін тексерумен бірге келеді (мысалы, жалақысы төмен және мүгедек баланың орташа немесе жоғары қажеттіліктері бар жұмыс істейтін ата-аналарға арналған жәрдемақы). Құқықтар мүгедектікті бағалауға негізделген және оның ауырлығына байланысты. Ел жеңілдіктер мен жәрдемақылар тізбегін ұсынады, егер біреуіне құқық расталса, басқаларға автоматты түрде құқық әкеледі. Ата – аналар өте жақсы бағалайтын DLA сияқты жәрдемақы түрлеріне қарамастан, мүгедек балалары бар үй шаруашылықтарының кедейлік деңгейі АҚШ-тағы сияқты жоғары-29%. Кәдімгі отбасылар арасында бұл деңгей 21% құрайды.

Швеция мен Францияның модельдері отбасылық саясатқа бағытталған прогрессивті және тұтас шаралармен ұсынылған, оның аясында мүмкіндігі шектеулі үй шаруашылықтарын қолдау отбасын қолдаудың негізгі жүйесіне қатысты қосымша болып табылады. Мүгедек балалары бар отбасылар медициналық және функционалдық бағалаудан кейін көрсетілетін қосымша көмекке жүгіне алады.

Мүгедек балалары бар үй шаруашылықтарын әлеуметтік қорғау жүйелерін зерттеу кезінде қолданылатын әдістеме:

- 1) шығындар/кірістер әдісі;
- 2) мүгедек балалары бар отбасылардың әлеуметтік құқықтарын бағалау әдісі (қол жетімділік және пайдалану)
- 3) ұзақ мерзімді перспективада мүгедек балалардың әл-ауқатына әсер етуді бағалау әдісі.

Әдістердің әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері мен шектеулері бар, олардың көмегімен тек кейбір еларалық салыстырулар мүмкін, өйткені қолданылатын мүгедектік критерийлері мен ел саясатының тарихи және

әлеуметтік-экономикалық ерекшеліктеріне байланысты қолданылатын әлеуметтік бағдарламалардың сәйкес келмеуі бар.

"Қазақстан экономикасындағы балалы отбасылардың әлеуметтік-экономикалық жағдайын талдау және бағалау" атты екінші тарауда Қазақстандағы балалары бар үй шаруашылықтарының демографиялық ұдайы өндіріс түрлері мен табыс динамикасына талдау жүргізілді, әлемдік тәжірибелер мәнмәтінінде Қазақстандағы отбасын әлеуметтік қолдау моделі ашылды, Қазақстандағы мүгедектігі бар балалары бар үй шаруашылықтарына қатысты отбасылық саясатқа бағалау жүргізілді.

Қазақстанда балалы отбасылардың әлеуметтік-экономикалық жағдайында оң да, теріс те үрдістер байқалады, оларды отбасылық саясатты жетілдіру шараларын әзірлеу кезінде ескеру қажет.

Халықтың көбеюі және үй шаруашылықтарының табыс динамикасы аспектісіндегі оң үрдістер келесі құбылыстарды білдіреді:

- 2012-2021 жылдар кезеңінде отбасы моделі көп балалы болу бағытында айтарлықтай өзгерді. Егер 2012 жылы үй шаруашылықтарының 48%-ы 16 жасқа дейін бір баланы өсірсе, 2021 жылы олардың үлесі 40%-ға дейін азайды, ал 3 және одан да көп баласы бар көп балалы отбасылардың үлесі 27%-ға дейін өсті. Қалалық модель көп балалы отбасылар бағытында айтарлықтай өзгерістерге ұшырады, өйткені мұндай отбасылардың үлесі 10-нан 20%-ға дейін өсті;

- біз жасаған модель бойынша есептеулерге сәйкес, тиісті үлгідегі үй шаруашылықтарындағы балалар саны үй шаруашылықтарының үлес салмағының жиынтықтағы аталған үлгідегі бір үй шаруашылығындағы балалар санына көбейтіндісі ретінде есептелген, 2021 жылы Көп балалы үй шаруашылықтарында балалардың 49%-ы, ал ауылдық жерлерде балалардың 58%-ы тұрады. Қаладағы көп балалы үй шаруашылықтарынан шыққан балалардың үлесі 38% құрайды;

- 10 жыл кезеңінде балалары бар ең аз қамтамасыз етілген үй шаруашылықтарының 20%-ында үй шаруашылығының 1 мүшесіне ақшалай кірістердің құрылымы түбегейлі өзгерістерге ұшырады. Еңбек кірістерінің үлесі 26,2%-ға, ал әлеуметтік трансферттердің үлесі 4,6%-ға өсті.

Балалары бар үй шаруашылықтарының әлеуметтік-экономикалық жағдайының теріс сипаттамалары келесі құбылыстармен ұсынылған:

- бірінші квинтильді топтағы 14 жасқа дейінгі балалардың шоғырлануы біртіндеп өсті: 2012 жылы бұл топта балалардың 35,6%, 2017 жылы – 37,9%, 2021 жылы – 40,1% болды. Қазақстан статистикасында балалар кедейлігінің ресми көрсеткіші болмағандықтан, үй шаруашылықтарының 1 квинтильді (ең аз қамтамасыз етілген) тобындағы балалардың үлесі бойынша оның ауқымына баға беруге болады;

- балалары бар үй шаруашылықтарының ішінде тұтынуға пайдаланылған жан басына шаққандағы орташа табыс көрсеткіштері бойынша екі топ қалыптасты. Бір және екі баласы бар үй шаруашылықтары бірқатар дистрибуциялардың барлық параметрлері бойынша тұтас жиынтыққа қарағанда тұтынудың неғұрлым прогрессивті моделін жүзеге асыра алады. Бөлу

қисықтарын 2012 жылғы ұқсас қисықтармен салыстыру екі балалы үй шаруашылықтары үшін параметрлерді жақсарту туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Көп балалы үй шаруашылықтары үшін бөлу қисықтары солға қарай жылжиды, бұл үй шаруашылығының бір мүшесі үшін тұтынудың төмен деңгейін көрсетеді. Үш, төрт және одан да көп баласы бар үй шаруашылықтары үшін бөлу қатарының барлық есептік сипаттамалары топтық көрсеткіштерден теріс ауытқуды көрсетеді. Балалары бар барлық үй шаруашылықтары үшін қисық оңға қарай жылжиды, өйткені бұл үй шаруашылықтары жиынтықта сандық басым;

- ең төменгі күнкөріс деңгейі мен тұтынуға пайдаланылған кірістер бойынша бірқатар бөлудің негізгі параметрлері арасындағы арақатынасты талдау, бір қарағанда, балалары бар үй шаруашылықтарының сатып алу қабілетін арттырудың ерекше оң тенденцияларын білдіреді. Сонымен бірге, бес жылдан астам уақыт бойы ең төменгі күнкөріс деңгейінің төмендеуі және азық-түлік пен азық-түлік емес шығыстардың арақатынасы нақтылауды қажет ететіндігі жалпыға бірдей, оның ішінде ресми деңгейде де танылған;

- бөлудің басты параметрлерінің (сән, медиана, орташа арифметикалық) ең төменгі күнкөріс деңгейімен арақатынасы 2021 жылы 2012 жылмен салыстырғанда айтарлықтай жақсарды. Егер 2012 жылы тек бір баласы бар топ бірліктен асатын коэффициенттермен сипатталса, 2021 жылы бірліктен аз коэффициенттер саны әлдеқайда аз болды. Сонымен бірге, ең төменгі күнкөріс деңгейінің өзі, біздің ойымызша, төмен болып қалады, өйткені ол бірінші квинтильді тұтыну құрылымына сәйкес келмейді;

- бірқатар үлестірулердің негізгі сипаттамаларын талдау балалары бар үй шаруашылықтары әртүрлі дәрежеде, бірақ өмір сүру деңгейі бойынша "барлық үй шаруашылықтары" тобынан артта қалады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Абсолютті мода, медиана және арифметикалық орта арасындағы айырмашылық барлық жағдайларда теріс. Ең аз ауытқуды "барлық үй шаруашылықтары" тобының көрсеткіштерінен ең аз ауытқуы бар Бір баласы бар үй шаруашылықтары көрсетеді. Төрт баласы бар үй шаруашылықтары үшін ауытқу сән үшін – 43%, медианаға – 40%, арифметикалық орта үшін – 52% құрайды.

ЭЫДҰ статистикалық базасында отбасылық саясатты бағалау бес өлшемшарт бойынша жүзеге асырылады.

1-критерий – елдегі орташа айлық жалақымен арақатынаста 0-ден 5 жасқа дейінгі балалары бар отбасыларды қолдау деңгейі, % - бен.

Бірінші критерий бойынша Қазақстанда екі және үш баласы бар неғұрлым кең таралған модельдер ел бойынша орташа айлық жалақының 18-20% ең төменгі деңгейінде қолдау табады, бұл іс жүзінде ЭЫДҰ статистикалық базасына кіретін 32 елдің 12-іне тән.

Сонымен қатар, қолдау деңгейі 51-100% болатын ЭЫДҰ елдерінің ең көп тобына (15 ел) 4 және одан да көп баласы бар, сондай-ақ асыраушысынан айрылмаған, мүгедектігі бар балалары бар көп балалы отбасылар сәйкес келеді.

100-150% қолдау деңгейі жоғары топқа 4 және одан да көп баласы бар,

біреуі мүгедектігі бар көп балалы отбасылар жатады.

150%-дан астам қолдау деңгейі жоғары топқа барлық ықтимал жәрдемақы алатын және асыраушысынан айрылу себебінен қауіпті жағдайға тап болған көп балалы отбасылар жатады.

Осы бөлімде көрсетілген қазақстандық жәрдемақылар мыналарға тәуелді емес:

- ЭЫДҰ елдерінің жартысы жәрдемақы алу үшін кірістерді, кейде отбасының активтерін тексереді;

- белгісі бойынша отбасының сипаттамасы толық/толық емес, яғни жалғыз басты ата-ана (арнайы жәрдемақы 24 елде бар) нәтижесінде жәрдемақы мөлшерінің айырмашылығы ЭЫДҰ бойынша орта есеппен 9,4%-ды құрайды; кейбір елдерде ата-ана үшін алимент төлеуді, егер оны табу мүмкін болмаса, қолданады;

- еңбек нарығындағы ата-ананың мәртебесін анықтау (жұмыспен қамтылған, ішінара жұмыспен қамтылған, жұмыссыз). Жұмыс істейтін ата-аналар үшін салық жеңілдіктері қолданылмайды. Жұмыс істейтін ата-аналардың балаларына арналған жәрдемақы жан басына шаққандағы орташа табысты кедейлік шегіне тексеру арқылы қолданылады, бұл туралы төменде талқыланады.

Көп балалы отбасылар бойынша жәрдемақы 4 баладан бастап төлей бастайды және бұл сома елдегі орташа жалақының 22,7% құрайды. Ол отбасындағы балалар санына пропорционалды түрде артады және 16 баласы бар отбасы үшін ерекшеліктері жоқ жалпы жағдайда ол қазірдің өзінде 65,4% құрайды.

2 критерий - көптеген елдерде жұмыс істейтін ата-аналарды туғаннан бастап белгіленген жасқа дейін қолдайтын демалыс жүйесі, көптеген елдерде ерекшеленеді.

Қазақстанның нормативтік-құқықтық базасын ЭЫДҰ елдерінде қолданылатын нормалармен салыстыру біздің елімізде демалыс ұзақтығының негізгі параметрлері бойынша орташа статистикалық нормалар қолданылады: ана (18 апта) және ата-ана (36 апта). Осы өлшем бойынша Қазақстан ЭЫДҰ бойынша ана мен ата-ана демалысы ұзақтығының орташа көрсеткіштеріне сәйкес келеді: тиісінше 18,1 және 35,8 апта. Демалыстың жалпы ұзақтығы 54 аптаға тең, бұл нормативтік-құқықтық базада 8 аптаға созылатын әкесі үшін демалыстың болмауына байланысты ЭЫДҰ бойынша орташа есеппен 62 аптадан аз.

Әкесі үшін атаулы демалыстың және оны ынталандыратын нормалардың болмауы шаралар пакетінің теріс сипаттамасы, сондай-ақ ата-ана демалысы кезеңіндегі табысты өтеудің төмен деңгейі-13% болып табылады. Сонымен қатар, ЭЫДҰ елдерінің шамамен жартысы ата-ана демалысын мүлдем төлемейтінін немесе мұны 30%-дан аз деңгейде жасап отырғанын атап өту қажет.

3 критерий – үй шаруашылығындағы орташа жалақымен арақатынаста балабақша қызметтеріне ақы төлеу үлесі.

Қазақстан үшін балалар мекемесінің қызметін пайдаланғаны үшін жалпы алымдар елдегі орташа айлық жалақымен салыстырғанда шамамен 7,6%-ды құрайды және осылайша Швеция деңгейінде тұр. Бұл ЕО – 22% және ЭЫДҰ – 27,2% елдеріне қарағанда әлдеқайда төмен.

Бірақ егер біз әр түрлі субсидиялар мен жеңілдіктерді ескеретін таза шығыстарды салыстыратын болсақ, онда Қазақстан 9,2% – бен ЕО бойынша орташа деңгейде - 10,7%.

Қазақстанда балалар мекемесіне бару үшін төлем бойынша жеңілдіктер болмағандықтан, екі баласы бар отбасы және елдегі орташа айлық жалақының 100% және 67% жалақысы екі балаға арналған балабақша қызметіне 9,2% жұмсайды.

4 критерий – аз қамтылған отбасылардан шыққан балаларды қолдау.

Аз қамтылған отбасылар үшін балабақша қызметін алуға жұмсалатын шығындар 1 бала үшін ай сайынғы отбасылық бюджеттің 16,2%-ын, 2 бала үшін – 32,4%-ды, үш бала үшін – 40%-ды құрайды. 2 немесе 3 бала үшін төлем ЭЫДҰ бойынша орташа мәндерге қарағанда 3 және 4 есе жоғары мәндерге шығады.

Қолданыстағы заңды нормативтік құқықтық қамтамасыз етудің кемшілігі, біздің ойымызша, мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек жәрдемақысын балабақша қызметін субсидиялауға ауыстырудың мүмкін еместігі болып табылады, бұл, әрине, осы жәрдемақыны мақсатты пайдалану мәселесін шешеді. Сондай-ақ кедейлік шегінің ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен мәні қарама-қайшылықты мәселе.

5 критерий – балалар тәрбие және білім беру мекемелеріндегі қызметтердің сапасы.

Қызмет көрсету сапасын бағалаудың базалық индикаторы болып табылатын тәрбиеші/тәрбиеленуші, байланыс штаты/тәрбиеленуші, бастауыш мектептегі мұғалім/оқушы арақатынасы Қазақстанда ЭЫДҰ бойынша орташа мәннен екі есе дерлік жоғары. Бұл көрсеткіштерді біз сараптамалық бағаладық.

Бұл қатынастарды статистика да, мемлекеттік органдар да ресми түрде қадағаланбауы теріс сипаттама болып келеді. Тиісті индикаторлар білім және ғылым министрлігінің стратегиялық жоспарларында жоқ.

Баланы оңалту мүмкіндігіне және оның отбасының әл-ауқатына әсер ететін факторларды нақтылау үшін біз 301 мүмкіндігі шектеулі отбасына әлеуметтік сауалнама жүргіздік, оның нәтижелері PLS-PM бағдарламасында өңделді.

Біздің зерттеуіміздің жаңалығы әлемдік тәжірибелер негізінде біз мүгедек бала тәрбиеленетін отбасының әл-ауқатын шектейтін факторлардың әсерін бағалаудың қазақстандық жағдайларға бейімделген әдістемесін әзірледік. Біз отбасының әл-ауқатын шектейтін төрт индикаторды анықтауды ұсынамыз:

1. Мүгедектігі бар балаға тікелей шығындар. Оларға отбасының сипаттамалары жағында жатқан факторлардың үлкен тобы, оның ерекшеліктеріне байланысты балаға жұмсалатын шығындар әсер етеді. "Өз қалтасынан" тікелей шығындар отбасының кірісі мен мемлекеттің қол жетімді артықшылықтарына байланысты.

2. Баламен үнемі бірге тұратын отбасы мүшесінің жұмыспен қамтылуынан түсетін табыстың қысқаруына және отбасында мүгедек баланың пайда болуына байланысты туындаған қызметтерге қажеттілікке байланысты отбасының жанама шығындары (қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді әлеуметтік үзіліс).

3. Ата-ананың өз денсаулығын сақтау мүмкіндігі.

4. Ата-ананың еңбек қызметін жүзеге асыру мүмкіндігі.

Сұхбат нәтижелерін талдау негізінде біз әр факторлар тобының шектеулі отбасының әл-ауқатына әсер ету дәрежесін анықтадық.

Іріктемені құру кезінде ақпараттық база Қарағанды, Шығыс Қазақстан, Павлодар және Алматы облыстарының білім басқармаларының деректері, сондай-ақ Алматы, Қарағанды, Павлодар, Өскемен, Семей қалаларының психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттері болды.

Сауалнама деректерін өңдеу үшін Smart PLS бағдарламасы қолданылды. Бұл бағдарлама графикалық пайдаланушы интерфейсін пайдаланып, ең кіші квадраттар арқылы ішінара модельдеу әдісін қолдана отырып, дисперсия негізінде құрылымдық теңдеулерді модельдеуге мүмкіндік береді. PLS-SEM алгоритмін қолдана отырып, жасырын айнымалысы бар модельдерді бағалаудан басқа, бағдарламалық жасақтама нәтижелерді бағалаудың стандартты өлшемдерін есептейді. Осылайша, математикалық модельдеу нәтижелері негізінде біз мүгедек баламен отбасының әл-ауқатының индикаторларына теріс әсер ететін шектеу факторларының әрқайсысының әсер ету дәрежесін, сондай-ақ тәуелді айнымалылар арасындағы байланыс сипатын анықтай алдық.

Корреляциялық-регрессиялық теңдеулер жүйесі (PLS-PM) бойынша модельдік есептеулердің нәтижелерін қорытындылау және сұхбат нәтижелерін статистикалық өңдеу арқылы келесі қорытынды жасауға болады.

1. Ерекшеліктері бар балаға тікелей шығындар.

Тікелей шығындар баланың мүгедектігінің түрі мен дәрежесіне, сондай-ақ мемлекеттік немесе коммерциялық емес ұйымдар көрсететін ақысыз қызметтердің қол жетімділігіне байланысты.

Сауалнамаға қатысқан үй шаруашылықтарының 72%-ы соңғы үш жылда тегін мемлекеттік қызметтердің көлемі өзгермегенін атап өтті. Қызмет көрсету сапасы сұралғандардың 54%-ын қанағаттандырады, бірақ әлеуметтік арнайы қызметтердің (логопед, дефектологтар және т.б.) саны мен жалпы ұзақтығы ұлғайтуды қажет етеді, бұл ата-аналарды ақылы қызметтерді де тартуға итермелейді.

"Қалтаңыздан" тікелей шығындар тірек-қимыл аппараты шектеулі балалар үшін, сондай-ақ неврологиялық аурулары бар балалар үшін өте маңызды. "Тікелей шығындар" үшін айына 5-тен 120 мыңға дейін шығындардың айтарлықтай таралуы байқалды. Көмектің қандай да бір түрін алуға тікелей шығындардың болуын үй шаруашылықтарының 83%-ы көрсетті. Біз бұл топқа білім беру, психологиялық, қосымша медициналық қызметтерді (мысалы, кинезитерапия, иппотерапия, канистерапия және т.б.) қосқандықтан, әрине,

қосымша шығындар өте маңызды болуы мүмкін, бірақ сонымен бірге жалпы отбасының кірісіне байланысты.

Ерекшеліктері бар балаға "тікелей шығындардың" қаржылық ауыртпалығы айына отбасылық табыстың 20-дан 60%-на дейінгі көлемде бағаланады.

2. Жанама шығындар.

Жиынтық табыстың жоғалуы ата-аналардың бірі (көбінесе анасы) үй шаруашылығының 73%-ында жұмысты толығымен немесе ішінара қалдыруға мәжбүр болғандықтан болды. Осыған байланысты отбасының табысы 50-70%-ға азайды.

Респонденттердің тек 12%-ы кейіннен қайта даярлықтан өтіп, жұмыспен қамту үшін жаңа орын таба алғанын, 7%-ы балаға (күтім, білім беру, медицина қызметтері) байланысты екенін айтты. Қайта даярлау мүмкіндіктері ата-ананың кәсіби профилімен және оның білім деңгейіне қарағанда мүгедек баламен өмір сүру ерекшеліктеріне байланысты.

Сауалнамаға қатысқан үй шаруашылықтарының 34%-ы күніне 8 сағаттан астам, 51%-ы күніне 4-тен 8 сағатқа дейін, 15%-ы күніне 4 сағаттан аз күтім қызметтерін көрсететінін атап өтті. Жүктеудің мүмкін көлемдерінің спектрі айтарлықтай, сондықтан кейбір ата-аналар үшін бір уақытта жұмысқа орналасу мүмкіндігі шектеулі.

Өздері үшін денсаулық жағдайының нашарлауымен байланысты деп санайтын медициналық қызметтерге ата-аналар айына 3-тен 30 мың теңгеге дейін жұмсай алады.

Сұралғандардың 78%-ы психологиялық қызметтер мен санаторийлік-курорттық емделуге "өз қалтасынан" жұмсалатын шығындардың қажеттілігін атап өтеді және тиісінше оларды тегін алғысы келеді.

Егер ата-ана "қысқа мерзімді" тыныс алу қызметін балаға әлеуметтік қызметкер келген кезде пайдалана алатын болса, онда "ұзақ мерзімді" тыныс алу қызметін ата-аналар өздері төлейді. Баланың "ұзақ мерзімді тыныс алуда" болуының 2 аптасы үшін төлемнің орташа сомасы 160-200 мың теңге аралығында болады. Аз қамтылған үй шаруашылықтары мұндай қызметті "өз қалтасынан" төлей алмайды.

3. Баланың ересек өміріндегі болашақ экономикалық мүмкіндіктеріне байланысты ұзақ мерзімді шығындар.

Бұл шығындар бабы ата-аналар мүмкін деп санайтын жағдайларда баланың болашақ өміріне білімі мен кәсіби дайындығы үшін шығындарды ескереді. Шығындардың бұл бабы қосымша дамыту қызметтеріне, мектеп бағдарламасы бойынша репетиторларға, сурдоаудармашыларға арналған шығыстарды қамтиды. Мұнда әр түрлі деңгейдегі отбасылар үшін айына 5 мыңнан 180 мыңға дейінгі мәндердің ең үлкен таралуы байқалады. Мектеп тәрбиешілерінің қызметтері ең қымбат, өйткені білім беру бағдарламалары толығымен бейімделмеген және оқытудың күрделілігі артып келеді.

Мүмкіндіктері шектеулі отбасыларға қатысты отбасылық саясаттың қазақстандық моделі әлемдік тәжірибе контекстінде жалпы отбасына қарағанда

мүмкіндіктері шектеулі балаға көбірек бағытталған отбасылық саясаттың стандартты моделіне медициналық қосымша ретінде бағалануы мүмкін.

Осылайша, қазақстандық модель либералдық схемалар (салық жеңілдіктеріне және кірістерді тексеруге баса назар аудара отырып) мен әлауқат мемлекеттерінің игіліктер мен көрсетілетін қызметтерге олардың толық қолжетімділігімен, кейде қажеттіліктерге тексерумен тәсілдемесі арасында біршама аралық позицияны иеленеді. Әл-ауқат жағдайы жағдайдың стандартты еместігін және баланың қажеттіліктерінің ерекшеліктерін жақсы ескереді. Қазақстандық модель әмбебаптылық қағидатында баланың шектеулі мүмкіндіктерінің "орташа жағдайын" қолдайды, отбасы мен бала жағдайына жеке көзқарасты іске асырмайды, отбасының басқа мүшелерінің олардың адами әлеуетін (денсаулық, жұмыспен қамту, өзін-өзі іске асыру) қолдау және іске асыру бөлігіндегі қажеттіліктерін ескермейді.

Үшінші тарау Қазақстанда балалы отбасыларды әлеуметтік қорғаудың ұйымдастырушылық-экономикалық тетіктерін жетілдіру жөніндегі ұсыныстар мен ұсынымдарды қамтиды.

Біз жүргізген тиімді әлемдік тәжірибе контекстінде мүмкіндігі шектеулі отбасылар үшін отбасылық саясатты бағалау нәтижелеріне сәйкес әлеуметтік қорғаудың мынадай құралдары мен тетіктерін ұсынуға немесе жетілдіруге болады:

- мүгедек баланы күтіп-бағуды жүзеге асыратын адамға арналған жәрдемақыны есептеудің базалық нормативін өзгерту және баланың өмірлік айғақтарына сәйкес нақты еңбек шығындарының көлемі бойынша жәрдемақыларды саралау;

- 7-18 жастан бастап 3-топ балалары үшін жәрдемақы деңгейін арттыру;

- ауылдық жерлерде жартылай стационарды ұйымдастыруға арналған шығындарды есептеу әдістемесі;

- нормативтік-құқықтық базаға "қысқа мерзімді" және "ұзақ мерзімді" тыныс алуды енгізу;

- ата-аналар мен мүгедек балалар үшін медициналық және әлеуметтік-медициналық қызметтер кешенін қамтамасыз ету;

- орта және техникалық білім беру бағдарламаларын бейімдеу;

- кәсіптік білім алу кезінде сүйемелдеу (сурдоаударма) қызметтеріне ақы төлеу;

- инклюзивті мектептер үшін оқытушы ассистенттерінің тапшылығын жою, оның ішінде лайықты еңбекақы төлеуді қамтамасыз ету;

- мүгедектігі бар балалар мен олардың ата-аналарына кәсіби бағдар беру, жұмыспен қамтудың арнайы шаралар кешені;

- мүгедектігі бар баланың ата-анасы үшін МӘСҚ жарналары есебінен төленетін мақсатты демалыс.

Қазіргі заманғы әлеуметтік мемлекеттер балалары бар үй шаруашылықтарын қандай да бір дәрежеде қолдайтынына қарамастан, олардың кейбіреулері әлі де әлеуметтік осал жағдайда. Бұл тек табысқа ғана емес, мүгедек балалары бар отбасы мүшелерінің адами әлеуетін дамыту

мүмкіндіктеріне де қатысты. Бұл отбасылардағы өмірді қолдаудың ерекшелігі балалардың өздері үшін ғана емес, сонымен бірге отбасы мүшелері үшін, әсіресе балаларға қамқорлық жасайтындар үшін де адам әлеуетін жүзеге асыруда қиындықтар туғызады.

Әлеуметтік кәсіпкерлік осы мәселелерді шешудің нұсқаларын табады және біз ұсынған бизнес-модельдер балалы отбасылардың әл-ауқатын арттыруда олардың әлеуетін ашумен келтірілген.

Біз Мүгедек балалардың да, олардың отбасы мүшелерінің де адами әлеуетін пайдаланатын бірнеше бизнес-модельдерді ұсынамыз.

Қолдануға болатын алғашқы және танымал бизнес-модель-бұл краудсорсинг немесе өнімнің жақсы сипаттамалары мен қасиеттерін беру үшін көптеген адамдардың әлеуетін пайдалану.

Қазіргі қоғамда жазуы бар киім немесе аксессуарлар сұранысқа ие және тұтыну тауарлары нарығында үнемі сұранысқа ие болғандықтан, балалардың шығармашылық әлеуетін қарапайым жазулар немесе күрделі суреттер жасау үшін пайдалануға болады.

Мысалы, церебральды сал ауруы бар балалар тән сынған шрифтпен негізгі жазулар жасай алады. Ішкі аурулары бар, сурет салу қабілеті бар мүгедек балалар балалар суреттерін жасай алады. Қажет болса, оларды кәсіби суретшілер немесе дизайнерлер сәндей алады. Жазулар мен суреттер әлеуметтік және кез-келген басқа сипатта болуы мүмкін.

Бұл модельдегі тұтынушылар әр түрлі жастағы және өмір салтындағы адамдардың ең кең ауқымы болады.

Құн тізбегі өндірісті цех түрінде ұйымдастыруды қамтиды.

Екінші модель отбасындағы проблеманы анықтаудың және оны кеңес беріп, отбасына көмектесе алатын мамандар тобының немесе жеке маманның көмегімен шешудің инновациялық идеясына негізделген.

Отбасы үшін дағдарысқа қарсы сауда балалардың көптеген мәселелерін шешуге көмектеседі, медициналық кеңестерден бастап мінез-құлық сценарийлеріне дейін, соның ішінде психологиялық ертегілер. Ойлау мен сөйлеуді дамыту, балалардың истерикасының алдын алу, интернетке тәуелділікті жеңу және басқа да құнды нұсқаулар өзекті болуы мүмкін.

Заңгерлерді, медиаторларды, кеңістікті ұйымдастыру бойынша мамандарды (тта бар балалар үшін өзекті, аутист және т. б.), диетологтарды және т. б. тартуға болады.

Модель жеке қызметтерді де, пікірталастар өтетін платформадағы кездесулер мен сабақтарды да, мұғалімдермен тәжірибе алмасуды, ата-аналарға қажетті ережелерді түсіндіруді және т. б. біріктіреді.

"Компания ішіндегі кірістерді қайта бөлу" үшінші моделі әмбебап болып табылады, өйткені ол қарапайым балалар мен мүмкіндігі шектеулі отбасылардан шыққан балалар үшін бірдей қызметтер көрсету немесе бірдей тауарларды әртүрлі бағамен сату мүмкіндігін береді.

Бұл, ең алдымен, жаппай нарықта жоғары сұранысқа ие қызметтерге және осы қызметтерді жаппай төлеуге қабілетті клиентке ұсынудан түсетін кірістерге

қатысты, пайданың бір бөлігін мақсатты топтарға қызмет көрсету үшін еңбекақы мен операциялық шығындарды қайта бөлуге болады.

Актерлік, би немесе ән мектептеріндегі сияқты қызмет түрлері мүгедектіктің көптеген түрлеріне қол жетімді. Ән айту қабілеті шектеулі немесе көру қабілеті шектеулі балалар үшін қол жетімді, актерлік шеберлік басқа шектеулері бар балаларды да тарта алады, мысалы, даун синдромы, ішкі аурулар және т.б.

Төртінші модель мемлекеттік жұмыспен қамту қызметтері мен коммерциялық емес сектор арасындағы сектораралық әріптестікке негізделген, ол қолданыстағы тәжірибеге сәйкес еңбек режимдері мен көлемдерінде стандартты емес қажеттіліктері бар азаматтарды тиімді жұмысқа орналастыруға қабілетті.

Мүмкіндігі шектеулі балалардың ата-аналары көбінесе стандартты толық форматты жұмыспен қамтыла алмайтындықтан, олар үшін жұмыспен қамтудың ықтимал нұсқаларын таңдау кезінде бейресми тәсіл, келіссөздер, мүдделерді келісу және т. б. қажет.

Коммерциялық емес ұйымдар, ресми зерттеулерге сәйкес, стандартты емес кестелермен жұмыс істеуге және мәселені жеке шешуге ниет пен мүмкіндіктерге ие, бірақ олар әр жұмыс істейтін қызметкер үшін сыйақы алуы керек. Әлеуетті қызметкер қиын өмірлік жағдайдағы адам болғандықтан, одан ақы алуға болмайды, бірақ мемлекеттік жұмыспен қамту орталығы мұндай азаматтарды жұмысқа орналастырғаны үшін белгіленген соманы аудара алады.

Бесінші модель ең әмбебап болып табылады және көптеген салалар мен қызмет түрлерінде қолданылады және "Платформа" деген атпен танымал.

Платформада жарнамалық ресурстар да (мысалы, жөндеу шеберханасы, киім тігу ательесі, пәтер жөндеу қызметтері және т.б.), қол еңбегі бұйымдары да және т. б. орналастырылуы мүмкін.

Бұл жағдайда кірістерді мақсатты топтар алады, ал университеттер платформаны қолдай алады, әсіресе әрбір заманауи университетте бұл тәжірибе болатын арнайы мамандықтар болғандықтан. Сайт төлемі университет үшін шамалы болады, ал платформа клиенттері үшін оны пайдалану тегін болады.

Дәл осы платформада әр түрлі оқыту курстары өткізілуі мүмкін, мысалы, бейнетүсірілім, гүл өсіру, оқушыларға репетиторлық және т.б.

Краудсорсингтің бизнес-модельдері, активтерді максимумға дейін пайдалану, компания ішінде кірістерді қайта бөлу, әлеуметтік проблемалары бар азаматтарды жұмысқа орналастыру қызметтерін аутсорсинг, платформаны іске асыру оңай, қойылған мақсатқа дейін – балалы отбасылардың, әсіресе, мүмкіндігі шектеулі отбасылардың әл-ауқатын арттыру.

Диссертант

Д.М. Темирбаева